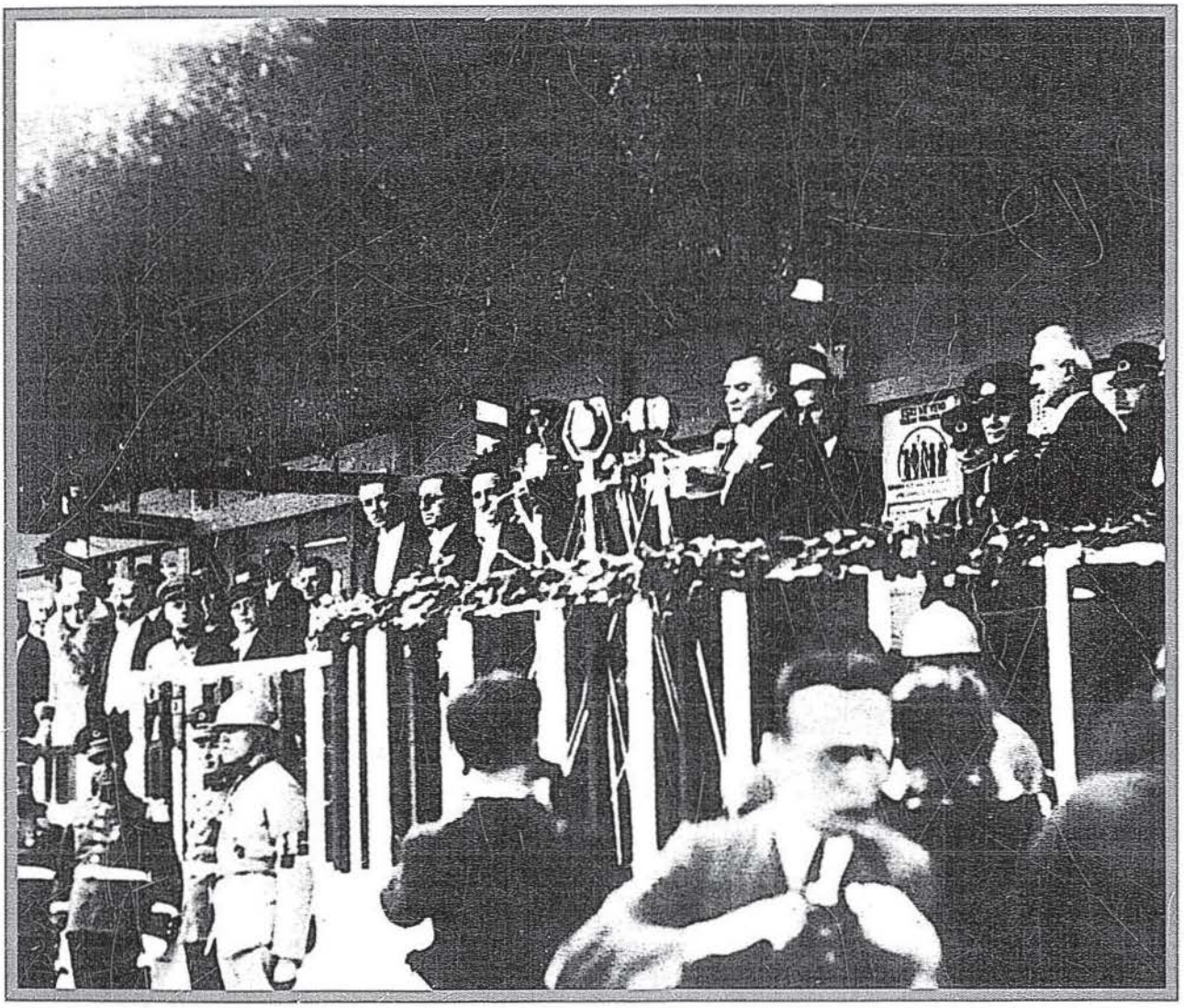
BELGELERLE TÜRK TARİHİ DERGİSİ

DÜN/BUGÜN/YARIN

AYLIK DERGİ EKİM 2001, SAYI 57 2.500.000 T

ISSN 0522-7364

İbrahim Müteferrika'dan Sonra Matbaayı İdare Edenler

Cevdet TÜRKAY

Bizde ilk resmi devlet matbaasının kurulmasının öyküsü şöyledir:

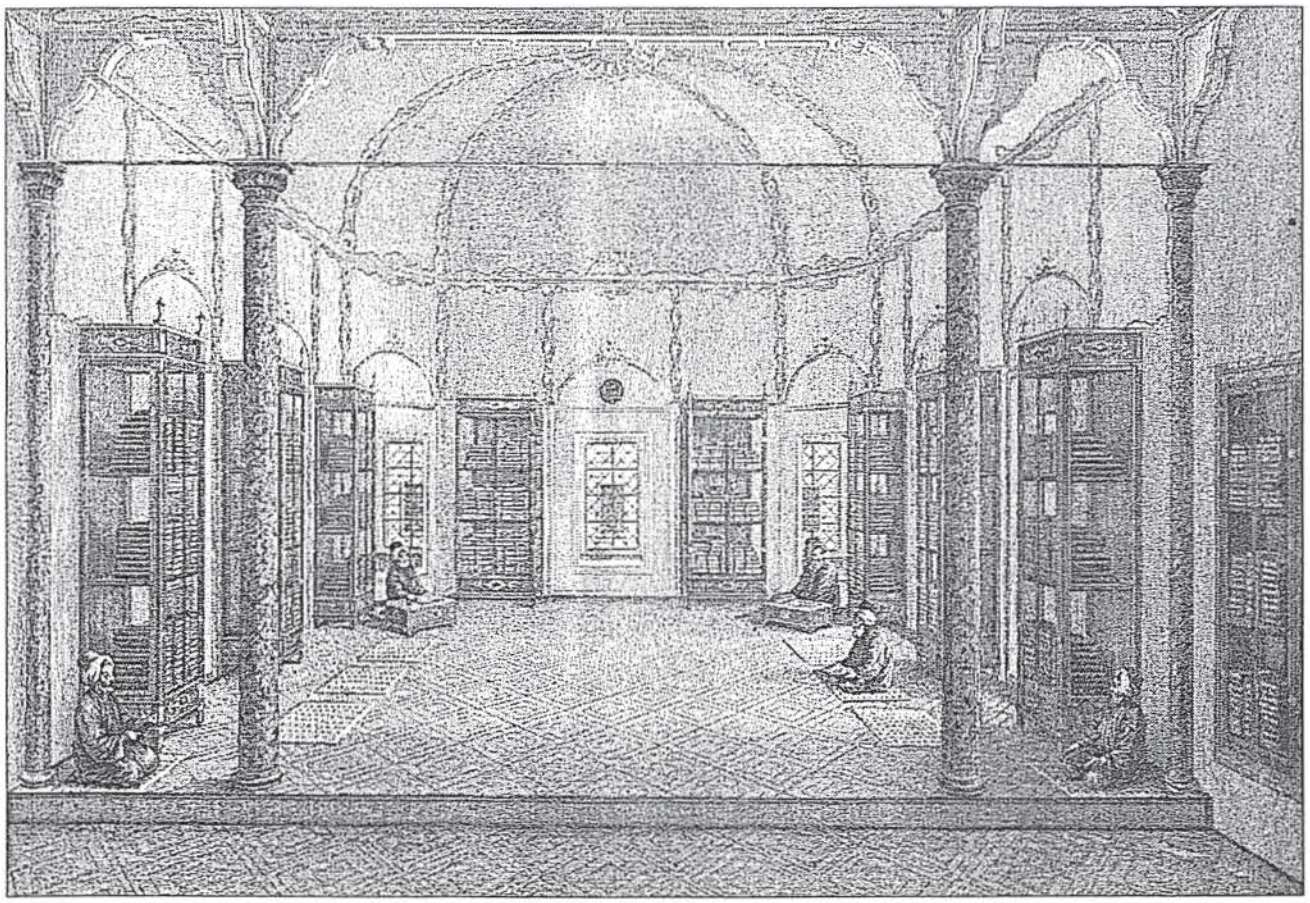
Lâle Devri padişahı Sultan III. Ahmed'in Sadrâzamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, bütün devlet işlerini idare etmekte idi. Bu dönemde devlet yavaş yavaş Batı'ya açılmaya başlamış ve buna bağlı olarak da belirli ülkelere elçilik gerevi ile görevlendirilen insanlar gönderiliyordu. Paris'e bir elçi gönderilmesi gerekmişti. Sadrazam İbrahim Paşa, 28 Mehmed Çelebi'yi göndermeye karar vermişti. Mehmed Çelebi Paris'e giderken oğlu Said Efendi'yi de yanında götürmüştü. İleri görüşlü, uyanık bir kişi olan Said Efendi, Paris'te gezerken matbaa dikkatini çekmiş, Osmanlı Türkiye'sinde de bu işin yapılmasını tasarlamıştı.

İstanbul'a dönüşünde, aslen Macar olup, sonradan islâm dinini kabul eden Müteferrika İbrahim (Müteferrika, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli hizmetlerde kullanılan bazı kişilere verilen addır. Bunlar, Hünkâr müteferrikası, Sadrâzam, Vezir, Beylerbeyi ve diğer devlet ileri gelenlerinin müteferrikaları, Tersane müteferrikaları ve Yeniçeri müteferrikaları gibi kısımlara ayrılmıştı.) ile İstanbul'da bir matbaa açılması konusunu görüşüp, O'nunla bir ortaklık kurmayı başarmıştı. İkisi bir olup, bu konu ile ilgili olarak padişahdan, sadrâzamdan ferman ve şeyhülislâmdan fetvâ almışlardı.

Matbaa için gerekli olan malzemeleri sağladıktan sonra, İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim semtindeki konağında matbaayı kuruluşu gerçekleşmişti. Matbaa kurmak için aldıkları ferman ve fetvâ, softaların işine gelmemiş, kitapları elyazısı ile kopya edenler (müstensihler) ve bazı cahiller telaşlanarak karşı gelmişler, matbaanın açılmasını ve çoğalmasını istememişlerdi. Hattâ, devrin hattatları, kitap istinsah edenleri, kalemtraş, divit ve hokkalarını bir tabuta koyarak geçit resmi yapmak gibi gülünç davranışlarda bulunmuşlardı. Fakat bu protesto onlara hiçbir başarı sağlayamamıştır. Zaten dinî eserlerin matbaalda basılması yasaklandığından, hattâtlar ve müstensihler, işlerini sürdürmüşlerdir.

Matbaada basılan ilk resimli kitap Tarih-i Hind-i Garbi'nin kapağı (Amerika'nın keşfini anlatan kitap)

Gravür, kütüphane ve kitaplar (D'Ohsson)

Bizde ilk olarak resmî devlet matbaası 1727 de kurulmuştur (Dârüttabâat-il Âmire). Halbuki, Avrupa'da hareketli harfli matbaa 1440-1445 yılları arasında kurulmuştur. Demek ki 300 yıllık bir gecikme var. Bununla birlikte, Rum, Ermeni ve Yahudi gibi azınlıklar tarafından 1727 den önce, İstanbul'da matbaa kurulmuştur. İspanya'daki yüzkızartıcı zulümlerden kaçan Musevîler 1492 de, Ermeniler 1567 de, Rumlar 1627 de İstanbul'da matbaa kurmaya başlamışlardır. Fakat bunların hiçbiri sürekli olamamıştır. 1727 Tarihinden önce Osmanlı Türkiye'sinde matbaanın kurulmayışının başlıca sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Birinci ve en önemli sebep, geri zihniyet ve dünyadan habersiz yaşamanın kendileri için bir kayıp olmayacağı kanısı.

2- Baskı aletlerinin basıncı altında dinî kitapların basılmasının saygısızlık sayılması. Sultan III. Ahmed bile ilk resmî matbaanın kurulmasına izin verdiği halde, dinî kitapların basılmasını yasaklamıştı.

3- Türkler, sanata düşkün ve değer veren insanlar oldukları ve elde üretilen, insan emeği olan yazma eserlerin değerinin basma eserlerden çok üstün olması dolayısıyla basılmış kitapların rağbet görmemesi.

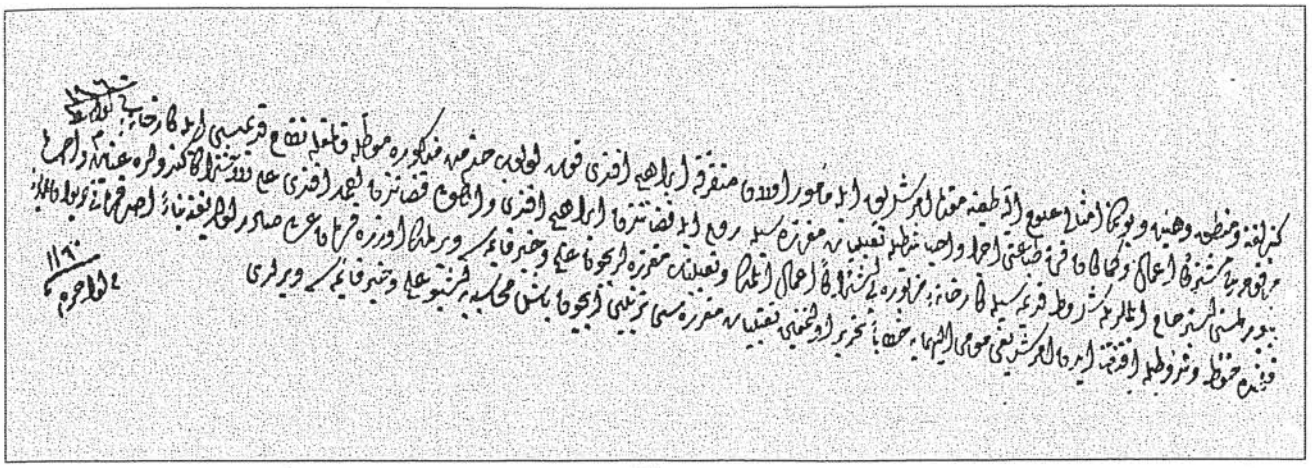
4- Kitap yazmakla geçinen kişilerin bu işe engel olmaya çalışması.

5- Matbaa, önce müslüman olmayanlar tarafından kurulduğundan, onların yaptığı bu işi müslümanların yapmasının ayıp sayılmasından.

6- Basılan kitapların yazılmış kitaplardan çok ucuz olmasından ötürü, herkesin kitap alıp okuyup, bilgi sahibi olmaları, gözlerinin açılması, halkın bilgisinin artması endişesi. Tabii halkın bilgice zenginleşmesi, bilgiye ulaşamıyanların işine gelmezdi.

1727 Yılında matbaa kurulmasından, ancak iki yıl sonra 1729 da ilk olarak "Vankulu" Lügati basıldı. Bu kitap, arapça kelimelerin karşılığını türkçe olarak göstermektedir. İkinci olarak basılan büyük Türk bibliyografyacısı Kâtip Çelebi'nin deniz tarihi ve Türk denizciliğinin düzenlenmesine dair yazdığı "Tuhfet-ül Kibâr fî Esfâr-il Bihâr" adlı eserdir. Yine bu matbaada, o zamanlar yeni keşfedilmiş bulunan Amerika'ya aid "Tarih-i Hind-i Garbî" adındaki kitap basılmıştır ki, bizde basılan ilk resimli eserdir.(*)

Patrona Halil ayaklanmasından sonra tahta getirilen Sultan I. Mah-

Belge

mud, isyancıların dokunmadığı matbaayı korumuş, matbaa Türk kamuoyunca benimsenmiş, Kâtip Çelebi'nin ünlü "Cihannümâ"sı basılmıştır. Daha sonra basılanlar ise, Takvimüttevârih, Naîmâ Tarihi, Râşid Tarihi, 28 Mehmed Çelebi'nin Seyahatnamesi ve Vankulu gibi büyük bir sözlük olan "Ferheng-i Şuûri"dir. Bu lügat da farsça kelimelerin karşılığını türkçe olarak gösterir.

Bizde matbaanın kurucusu sayılan İbrahim Müteferrika, çok değerli işler yapmış ve 71 yaşında ölmüştür. Elimizdeki belge, İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra matbaayı yöneten iki kişiden birisinin Rumeli kadılarından İbrahim Efendi, ötekinin Anadolu kadılarından Ahmed Efendi olduğunu gösteriyor. Bu belge, 1160 (1747) tarihli olup, I. Mahmud devrine aittir.

BELGE

"Sözlük kitapları, Mantık, Heyet (Astronomi) ve bunun gibi ulûm-i âliye (yüksek bilimleri öğrenmeye yarayan ilimler) basılmasına önce şerefli emirle memur olan Müteferrika İbrahim Efendi ölüp, baskı işi ile ilgili kuruluştaki hizmet boş kalmakla, eski düzeni ile sözü edilen işyerini birlikte çalıştırma ve eskisi gibi basmak fen ve sanatını yapmak ve canlandırmak şartıyla, kararlaştırılan tayinatiyle (yiyecek erzak) Rumeli kadılarından İbrahim Efendi ve Anadolu kadılarından Ahmed Efendi ortaklaşa kendilerine lûtuf ve ihsan buyurulmasını dilemeleriyle, eski şartlarıyla adı geçen işyerini birlikte çalıştırmak ve kararlaştırılan tayinatları için, gerekli resmi belge verilmek üzere yüksek ferman çıktığından, görev emrinin aslı Divan-ı Hümâyun kaleminde saklanmış ve şartları ile gereken şerefli emri, görevlendirilen kişilere hitaben yazılmış olmakla, kararlaştırılan tayinatlarının tertibi için, Başmuhasebeye bu resmi yazı belge olarak verildi."

Muharrem sonları, 1160 (1747)

*- Bu eser 1999, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı kutlamaları etkinlikleri içinde, Kültür Bakanlığı'nın desteği ile, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı tarafından türkçe ve ingilizceye çevrilerek 483 sayfa olarak basılmıştır.